

Hermán M. János: *A Genfi Káté útja Kolozsvárig*
Környezetvizsgálati tanulmány

D.Dr. Juhász István kolozsvári teológiai professzor (Nagyenyed, 1915 ápr.16 – Kolozsvár, 1984 szept. 13) emlékének ajánlom ezt a tanulmányt, hálás tisztelettel.

„A Catechesis nem csak gyermekeknek használ: hanem a Prédikátoroknak-is.”
(Misztótfalusi Kis Miklós: Mentség)

Kálvin az 1542-es, második és újnak számító, francia nyelven írott kátéjának, „a Genfi Káténak”, 1545. november végén vagy december elején fejezte be a latinra való fordítását. Ennek szövege pedig 1695-ben immáron másodszer is megjelent magyarul Misztótfalusi Kis Miklós kolozsvári nyomdájában. A Genfi Kátét először Méliusz Juhász Péter fordította le magyar nyelvre és adta ki, a becslések szerint 1563 vagy 1564 táján.

Kálvin négyszáz éves születési jubileumára készülve Czeglédi Sándor¹ harmadikként fordította le a Genfi Káté szövegét az eredeti latin és francia szöveg egybevetésével. de sem ő, sem más nem utal arra, hogy tudna a Méliusz vagy a Misztótfalusi féle kiadásról.²

Szerfölött csodálkozunk, hogy a Genfi Káté 1695-ös kolozsvári kiadása annyira a feledésbe merült, hogy jelenleg is kevés nyoma van a magyar nyelvű Kálvin-irodalomban és egyáltalán nincs jelen a köztudatban. Másokkal együtt Nagy Barna professzor azt remélte ötven éve, hogy amikor Romániában hozzá lehet férni az elkobzott egyházi könyvtárak anyagához, akkor a helybéli kutatók révén teljesebb rálátásunk lesz a reformáció és az ellenreformáció századának hitvallási irodalmára.³

A reformátor egyházatya, Kálvin születésének 500. évfordulóján két alkalommal is emlékkonferenciát szerveztünk a Partiumi Keresztény Egyetem keretében, és 2009 nyarán ki is állítottuk egy 1695-ös kolozsvári káténak a másolatát. amelyet különleges módon a Román Akadémia Kolozsvári Könyvtára bocsátott a rendelkezésünkre.⁴ Ekkor állítottuk ki a Nagyváradai Római Katolikus Püspökség egyházmegyei műemlékkönyvtárában található három Institutió példányt is (Stassburg, 1543, Genf, 1553, Genf, 1568), amelyek közül az egyik 19. századi gyarapodásból származik, kettő pedig a felvidéki Lelesz premontréi prépostságából, és a 18. század fordulóján kerültek Váradra.⁵ Ez áll a Kálvin neve mellett a strassburgi példány címlapján: „Societatis Diabolica.” Emödi András történész és könyvtáros szerint ez egy 17 századi kéz írása.

I./ A közismert, „GENFI KÁTÉ” előzményéről, vagyis a Kálvin-féle első, 1537/1938-as Genfi Kátéről

¹ A Genf Egyház Kátéja. A keresztyén tudomány tankönyve gyermekek számára. Kálvin János, 1545. Fordította Czeglédi Sándor. Pápa, 1907. – Utóbb megjelent a Református Egyházi Könyvtár sorozat IX kötetében is: Kálvin János kisebb művei a rendszeres teológia köréből. Szerkesztette dr. Antal Géza. Pápa, 1912

² Patay Lajos említi a Misztótfalusi fordítást, de nem tud a Méliusz ilyen irányú munkásságáról. Lásd Patay Lajos: A hitvallás tanítása a genfi egyházban. Kálvin János valláspedagógiája. Teológiai tanulmányok, 45. Klny. a Theologiai Szemle XI. évfolyamából. Debrecen, 1935. p 113.

³ Nagy Barna: A Heidelbergi Káté jelentkezése, története és kiadásai Magyarországon a XVI. és XVII. században. In: A Heidelbergi Káté Magyarországon. Kiadja a Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya. Studia et acta ecclesiastica, I. Budapest, 1965, p.72-73

⁴ Ezt a példányt különleges módon a Román Akadémia Kolozsvári Könyvtára bocsátott a rendelkezésünkre. Könyvtári jelzete: B M.V. - R. 535. Korabeli kézírással az 1770-es évszám olvasható a fedőlap belső borítóján, továbbá latinul az, hogy a Kolozsvári Református Kollégium könyvtárának a tulajdona. A második számozatlan oldalon a Kollégium 1871-es évszámot feltüntető pecsétje látható. E helyen is köszönjük az igazgató jóindulatát és volt munkatársunk, Péter Csaba segítségét a másolat elkészítéséért. Emlékeztetünk arra, hogy már 2009-ben elhatároztuk, hogy a Sulyok István Teológiai Tudományok Intézete és a nagyváradai Méliusz Juhász Péter Társaság gondozásában sor kerül az 1695-ös Genfi Káté hasonmás kiadására. Lásd: Hermán M. János: Kálvin korai magyar tanítványai. In: „Református Szemle”, Kolozsvár, 2010, 4-ik szám, p.406, 21. sz. lábjegyzet.

⁵ Emödi András: Kálvin Institutiójának Váradon őrzött, a 16. században nyomtatott példányai. In: Református Kalendárium. Könyvnapár a 2009. évre. Királyhágómelléki Református Egyházkerület. Szerk. Hermán M. János, Sipos László, Wagner Erik. Nagyvárad, 2009, p. 46-48.

Az 1535-ös esztendő az által vált még emlékezetesebbé a francia reformáció történetében, hogy korábbi francia nyelvű bibliafordítások után Neuchatelben megjelent az Olivetan Róbert által fordított teljes Biblia.⁶ Kálvin először jelentkezik francia nyelven, és ilyen címen írt előszót a rokona által készített valdens gyökerű bibliafordításhoz: *l'Épître á tous amateurs de Jésus-Christ, et de son S. Evangile.*

Megszületett tehát a nemzeti biblia.⁷ A hite miatt üldözött Kálvin pedig a Genfben való érkezése (1536 júl. 27) után rövidesen egy francia nyelvű kátét ír, amely valójában az 1536-os *Institutio* összefoglalásának tekinthető. Olyan rendszeres teológiai kompendium ez, amely még a felépítésében is az *Institutio* fejezeteit követi. Megjegyezzük, hogy ennek a három főresztű, Istennek és az embernek az ismeretéről, az Isten törvényéről és a hitről szóló káténak (*Instruction et confession de Foy dont on use en l'Eglise de Geneve*) a szövegét nem osztotta fel kérdésekre és feleletekre, hanem hat fejezetre, azon belül pedig összesen harminckilenc alcímre, illetve magyarázatos tételre. Feltűnő, hogy ebben a kátében nincs polémia, senkit sem támad, egyszerűen közli a tényeket.⁸ Kálvin később 373 kérdésre és feleletre osztotta és előszóval látta el ennek az 1537-es francia kátéjának a latin fordítását, amely 1538 márciusában hagyta el a sajtót Basel városában.⁹

A genfi városi tanács költségén kiadott francia nyelvű első genfi káté 1537-ben ezeröttszáz példányban jelent meg. A Wigand Koeln féle nyomda kiadványából csupán egyetlen példány maradt fenn.¹⁰ Fontos tudnivaló, hogy erről a Párizsi Nemzeti Könyvtárban megtalált 1537-es kiadású francia kátéről Patay Lajos tollából magyar fordítás is készült a múlt században.¹¹ A magyar anyanyelvű Kálvin-irodalomban az 1537-es genfi kátéről kevés szó esik, többnyire az, hogy a példányai elvesztek. A szakdolgozatok viszont felismerik ezen kátéknak a genfi városállam polgáraitra való nagy hatását. Kálvin ugyan a tanításhoz való segédeszköz gyanánt írta a genfi kátéit, de az a korábban, vagy az 1537-es kátéval párhuzamosan szerkesztett (*Farel közreműködésével?*) 1537-es Genfi Hitvallás is mutatja, hogy a káték elsősorban a szülők és a magisztrátus katekhizálására szolgáltak. Bizonyos, hogy nem az 1537-es genfi káté, hanem az események fordultával az 1542/1545-ös szövegű vált hivatalossá Genfben is, ahol 1788-ig volt érvényben a használata.¹² (A Második Helvét Hitvallás kötelező egyházi használatát 1812-ben szüntették meg Svájcban.)

II./ Exkurzus. Hitvallással a genfi köztársaságért. A „Confession de la Foy” jelentősége.

⁶ Albert de Lange: Calvin, die Waldenser und Italien. In: Calvinismus. Die Reformierten in Deutschland und Europa. Hrg. Ansgar Reiss und Sabine Witt. Dresden, 2009, p.66.

⁷ Bényik György: Kálvin és a Biblia. In: Református Szemle”, 104. évf., nr. 2., 2011 márc-ápr. p. 140.

⁸ A predestinati tanára nézve a második, dogmatikusabbnak tartott kátéjában majdnem mindent elhagyott ahhoz képest, hogy mit írt az első, az 1537-es kátében. Lásd Doumergue Emil: Kálvin jelleme. Ford. Révész Imre. Budapest, 1922, p.81.

⁹ „Catechismus, sive Christianae Religionis Institutio”, Ed. Robert Winter, Basel, 1538. Lelőhelye: Johannes a Lasco Bibliothek Grosse Kirche, Emden, ahol mi egy fehér bőrkötésű példányát láttuk.

¹⁰ 1. Le Catéchisme français de Calvin publié en 1537. Réimprimé pour la première fois d'après un exemplaire nouvellement retrouvé.....Geneve, 1878. --- Ioannis Calvini Catechismus Gallicus Prior, hucusque desideratus. In: Ioannis Calvini Opera quae supersunt omnia. Ediderunt G. Baum, E. Cunitz, E. Reuss. Vol. XXII. , Brunsvigae, 1880, p. 30-75. hasáboldalak.-Ugyancsak ebben a kötetben, a 76-96. hasáboldalokon következik a szintén 1537-ben keletkezett és kiadott irat, a: „Confession de la Foy laquelle tous bourgeois et habitants de Geneve et subiectz du Pay doyvent iurer de gardier et tenir. Extraicte de l'instruction dont on use en leglise de la dicte ville.” szövege. Modern francia nyelvre való átültetése: Brève Instruction Chrétienne de Jean Calvin. Adaption en français moderne de P. Courthial, Collection „Les Bergers et les Mages”, Paris, év nélkül.

¹¹ Patay Lajos: A hitvallás tanítása a genfi egyházban. Kálvin János vallásnevelési pedagógiája. Teológiai tanulmányok, 45. Klny. a Theologiai Szemle XI. Évf., Debrecen, 1935. p. 80-103 --/ Révész Imre szerint a Patay-féle fordítás szövegében sok a hiba. Lásd Révész Imre: Az *Institutio* története. Református Egyházi Könyvtár, XIX., Bethlen Nyomda, Budapest, 1936, p. LXXVI/ -- Német és holland fordításban szintén elérhető. --- Christliche Unterweisung. Der Genfer Catechismus von 1537. Hrg. von Lothar Schuckert. Gütersloher Taschenbücher Siebenstern., Gütersloh, 1978. – Johannes Calvijn: Het geloof dat wij belijden. De eerste catechismus van Calvijn (1537). Vertaald en ingelijfd door dr. W. de Greef. Tweede druk. Den Hertog, Houten, 2006.

¹² Saxer, Ernst: Genfer Catechismus von 1542. In: Reformierte Bekenntnisschriften, Band 1/2, Hrsg. Busch, Eberhard et Faulenbach, Heiner. Neukirchener Verlag, 2006.

Ismeretes, hogy 1537 júl. 29-én a városi tanács arra kötelezte Genf lakosságát és a környékbeli falvakban élőket, hogy tegyenek esküt a hitükről és az életvitelükről. Ez a döntés akkor nem tartozott a furcsaságok közé, hiszen egy évvel korábban Baselben is az történt, hogy nyilvánosan elfogadták az Első Helvét Hitvallást.

Átmeneti politikai-egyházi helyzetükkel maguk is tisztában voltak, hiszen miután 1535 aug. 13-án felfüggesztették Genfben a misék tartását, az 1536 május 21-iki népgyűlésen a lakosság a reformáció bevezetése mellett döntött. A középkori egyház világméretű krízise a különleges adottságú Genfben talán még jobban érzékelhető volt mint a svájci szövetség más államaiban. Azt, hogy az Egyház tekintélyének és a társadalom rendjének az újszerű, nem hatalommal és fegyverrel való helyreállítása szorosan összetartozik, ezt Genf esetében a Zürichben végbement reformáció példázta a leginkább. A város vezetősége, ha mérsékelt is, de ebbe az irányba tekintve kereste a megoldást a hitelesen szolgáló prédikátorok alkalmazása által. Egyes kutatók úgy vélik, hogy Kálvin az egyik lelkesztársával, Farel Vilmoossal közösen készített egy erre alkalmas hitvallást, mások szerint Kálvin Kálvin önálló művéről van szó, amelynek a címe: „Confession de la Foy laquelle tous bourgeois et habitans de Geneve et subiectz du Pay doyvent iurer de gardier et tenir. Extraicte de l’Instruction dont on use en l’Eglise de la dicte ville”. A facsimilékre való első ránézéssel meg lehet állapítani, hogy mindkét irat ugyanabban a nyomdában készült, még a díszes iniciálék és a kolofonok is ugyanazok. Egyik kiadványon sem szerepel a szerzők neve.¹³

A „Confession de la Foy” szövegét elolvasva, a korszak teológiai kérdéseinek és szellemiségének érzékeltetése szempontjából fontosnak tartottuk, hogy ne csak a tétéleit soroljuk fel, hanem ismertessük a tartalmát is ennek a lojalitást megkövetelő hitvallásnak, amelyre csoportokban kellett esküt tenni a vezetőség, valamint a városlakók és az első perctől kezdve ellenkező vidéki állampolgárok tömege. Nyomatékosan felhívjuk a figyelmet arra, hogy ezt a hitvallást, amelyet kézirat formában 1537 jan. 16-án hagyott jóvá a kétszáz tagú Nagytanács, többször is úgy említik, mint amelynek az „Articles concernant l’organisation de l’église” a neve.¹⁴ Következzen tehát a 21 cikkelyes hitvallási irat tömör, ismertetése.

A Confession de la Foy röviddel az 1537-es káté megjelenése után hagyta el a sajtót, a kiadvány oldalait nem számozták. Az általunk megszámozott hittételek tartalmi kivonatában értelemszerűen a hitvallás saját szavait használjuk.

(1.) Isten Igéjéről .

Mindenekelőtt azt valljuk, hogy a hit és a vallás dolgában egyedül a Szentírást követjük, ebből merítjük a lelki hatalom tekintélyét, tanításunknak forrása az Isten Igéje és nem tőrjük azt, hogy emberek értelme akármit is elegyítsen a hit szabályaihoz.

(2.) Az egy Istenről.

Az Írás tanítása szerint valljuk Istenről mindazt, amit az Írás tanít.

Mindnyájan őt imádjuk és mivel Isten lélek is, úgy hisszük, hogy Őt igazságban és lélekben kell tisztelnünk. Szörnyűnek tartjuk azt, ha valaki teremtményekbe, angyalokba és emberekbe veti a bizodalomát, vagy azt, hogy valaki az Úr helyett megholt szenteket vagy élő embereket imád. Isten nem adja jó tetszését istenségének a képekben és szobrokban való kiábrázolásához, azok imádásához.

¹³ Articles concernant l’organisation de l’église”, In: Johannes Calvini Opera Selecta. Hrsg. Von Peter Barth, Dora Scheuner, Wilhelm Niesel, Band I.,p.369-377.

¹⁴ O. Labarthe úgy véli, hogy a „Confession de foi” hamarabb készült el mint az „Instruction et confession de foi”. Lásd: Labarthe Olivier: La Relation entre le premier catéchisme de Calvin et la première confession de foi de Geneve. These de licence. University of Geneva, 1967. Arra nézve, hogy a „Confession de foi” szerzője Farel és hogy a mű már 1536-ban elkészült, lásd: La vraie piété, divers traités de Jean Calvin et Confession de foi de Guillaume Farel. Ed. Irena Backus et Claire Chimelli. Geneva, 1986. -- Tudomást szereztünk arról, hogy a káté szövegén kívül a hitvallást is latinra fordította és a kettő egy kötetbe fűzve jelent meg Baselben 1538-ban, ezt viszont nem állott módunkban ellenőrizni. Irodalom: J. Calvin, Genfer Katechismus und Glaubensbekenntnis (1537), in: Eberhard Busch, Alasdair Heron, Christian Link, Peter Opitz, Ernst Saxer, Hans Scholl (Hg.), Calvin-Studienausgabe, Band I,1. Reformatorische Anfänge 1533- 1541, Neukirchen-Vluyn 1994

(3.) **Isten törvénye az egyetlen törvény.** Valljuk, hogy életünket a szent törvénynek kell alávetnünk, nem keresve más szabályokat az igazságos életfolytatáshoz.

Ahhoz, hogy kedvessé tegyük magunkat az Úr előtt, nincs szükség jócselekedetekre, kivéve azokat, amelyekre ő maga tanított minket. *(Ex. 20. fejezetéből következik a tízparancsolat, ahol a parancsolatok nincsenek megszámozva.)*

(4) **Az ember természetéről.**

A megvakult emberi értelem önmagától nem képes Isten ismeretére, és ahhoz, hogy a saját nyomorúságát megismerje, megvilágosításra van szüksége. A valódi üdvösség megismerésének az a feltétele hogy az igazságosságot keresse, azért hogy hajlamai az Isten igazságossága iránti engedelmisségben állíttassanak helyre.

(5) **Az ember és önmaga kárhoztatása.**

Mivel az ember természeténél fogva annyira levetkőzte Isten igazságosságának a világosságát, hogy egyébre sem várhat, mint Isten haragjára és átkára, ezért az üdvösségre való jutásnak az útját önmagán kívül kell keresnie.

(6) **Krisztusban van az üdvösség.**

Hisszük, hogy Jézus Krisztust az Atya adta nekünk, akiben mindent megkaptunk, ami belőlünk hiányzik. Nem férhet kétség ahhoz, hogy Krisztus mindent megtett a mi megváltásunkért, úgy ahogyan az a Szimbolumban foglaltatik össze, amelyet az Egyházban a következőképpen mondanak: Hiszek egy Istenben ...

(7) **Krisztusban van a megigazulás.**

Természetünknel fogva Isten ellenségei vagyunk, haragjának ítélete alá estünk, de Krisztus ártatlansága és igazsága folytán bűneink bocsánatát nyerjük. Vérének kiontása által megmosatunk és minden ragálytól megtisztítatunk.

(8) **A Krisztusban való újjászületés.**

Azáltal, hogy mi az Ő Lelke által egy új és lelki természetű születünk újjá, mégpedig úgy, hogy kegyelméből a testünk gonosz kívánságai megölettetnek, így azok nem urálnak többé minket. Akaratunk ismét az isteni akarathoz hasonlóvá tételük, olyannyira, hogy az mindenben Isten kedvét keresse és neki engedelmeskedjen. A bűn rabszolgaságából való megszabadítás jótéteménye által nyerünk képességet a jó cselekedetekre.

(9) **Szükség van a hívek bűneinek folyamatos elengedésére.**

Ez az újjászületés végeredményben olyan, hogy amíg levéttetik rólunk ez a halandó test, addig nagyon sok tökéletlenség és gyengeség marad bennünk. Ebből kifolyólag megértjük, hogy még mindig nyomorult bűnösök vagyunk, jóllehet illik hozzánk az, hogy naponta előjussunk az Úr igazságosságában. Amíg a test börtönében lakunk, sohasem juthatunk tökéletességre és teljességre. Nekünk ezért minden napon szükségünk van az Úr irgalmasságára, hogy bocsánatot nyerjünk az áthágásainkért és a botlásainkért. Mindebből az következik, hogy megigazolásunkat nem önmagunkban, hanem Jézus Krisztusban kell keresnünk. A cselekedeteinkben való bizodalom elvetésével a mi biztonságunknak Őbenne kell nyugodnia.

10) **A bennünk lévő jó és az Isten kegyelme.**

Azért hogy Istent dicsérhessük és tisztelhessük, - ugyanis nyilvánvaló, hogy mi néki ezzel tartozunk, - megértjük, hogy a jócselekedetek a mi érdemeinkre való tekintet nélkül tisztán az Úr könyörületességéből erednek. Hitben való cselekedeteinket Jézusért az ő Fiáért fogadja el és azok tökéletlenségét elengedve, csak arra tekint, ami az ő Lelkéből ered, ami tiszta és ami szent.

11) **A hit.**

Immáron megértjük, hogy az Isten mérhetetlen gazdagságához a hit által van hozzámennetelünk. Ezt a gazdagságot Isten bőkezűen hinti reánk. Hit által leszünk képesek Krisztust, ahogy ezt nekünk az Atya megmutatta, és ahogy azt írva találjuk az Isten Igéjében.

12) **Isten egyedül csak Krisztus közbenjárása által szólítható meg.**

Mindennemű szükségünkben Istent kell segítségül hívnunk a Jézus Krisztus nevében, aki a mi egyetlen közbenjárónk és szószólónk, aki által megnyílik előttünk az út a mennyei trónushoz.

Ennek ellenében tévhitként vetjük el az ebből az életből eltávozott szentek közbenjárását, mint olyat, amelyet az Íráson kívül találtak ki. Ez nevezetesen abból származik, hogy nem bíztak eléggé a Jézus Krisztus közbenjárásában.

13) **Az értelmes imádkozás.**

Szerfölötti kétszínűség és beképzeltség az imádkozás akkor, ha nem a szív belső indításából fakad, és ezért mi azt valljuk, hogy az imádságok tiszta és igaz értelemről eredjenek. Tanuljuk

meg ezért a mi Urunk imádságát, hogy tudhassuk azt, hogy mit kérjünk tőle. *(Következik a Mi Atyánk ...szövege. Különlegesség: "Legyen meg a te akaratod úgy a földön mint ahogyan a mennyben". Elmarad: "Mert tiéd az ország, a hatalom és a dicsőség".)*

14) **A szakramentumok.**

Valljuk, hogy azok a szakramentumok, amelyeket az Úr az Ő Egyházának rendelt, a hit gyakorlását szolgálják. Nemcsak Isten ígéreteinek a megerősítésére és igazolására adattak, hanem bizonyágként is adattak az embereknek. A keresztyén Egyház számára csak kettőt engedélyezünk az Isten tekintélyével szerzett szakramentumok közül: a keresztséget és a mi Urunk vacsoráját. A pápa uralma alatt hét szentséget fogadtak el, mi azonban ezt kitalálásnak és hazugságnak tartjuk.

15) **A keresztség.**

A keresztség egy külső jel, amely által a mi Urunk biztosít minket arról, hogy bennünket gyermekeikül fogad el az Ő Fiáért, Jézusért. Ábrázolja emellett a bűntől való megtisztulást, amelyben nekünk is részünk van a Jézus Krisztus vére által. Halálával öldökölhetjük meg a testünket, hogy mi ezután a tőle kapott lélek által éljünk. Abban pedig, hogy az Úr egy ilyen szövetséget kötött velünk, és hogy ahhoz még a mi kicsiny gyermekeink is hozzátartoznak, nem kételkedünk, és hisszük, hogy a külső jelben ők is jogosan részesültek.

16) **A Szent Vacsora.**

A mi Urunk vacsorája egy jegy, amelyben a kenyér és bor színe alatt a mi Urunk lelkileg közölteti velünk az ő valóságos testét és vérének. Elismerjük, hogy az úrvacsorában a hívek társaságát kell részesíteni. Együtt vegyenek úrvacsorát azok, akik Jézus Krisztusban élnek.

Kijelentjük, hogy a pápai mise egy átkozott és ördögi kitalálás volt. Átkozásra méltó az az elképzelés, hogy a szent vacsorában átváltozás történik, olyan bálványimádás, amelyet Isten megítél. Elítélendő, hogy áldozatot mutatnak be a lelkünk megváltására, és az is, hogy Isten helyett a kenyeret imádják.

17. **Az emberi hagyományok.**

Az Egyház külső kormányzásának rendészeti törvényeit, amelyek a keresztyének egybegyülekezéséhez szükséges békét, tiszteletet és rendet szolgálják, mi nem tartjuk emberi rendelkezéseknek. Mindezek ugyanis a Szent Pál apostol általános parancsa alá esnek, aki meghagyta, hogy mindenkinek ékesen és jó renddel történjenek. Elítéljük a Sátán perverz doktrínáit, a keresztyén szabadság korlátozóit és megrontóit. Félre kell tenni a zarándoklatokat, a szerzetességet, az ételek béli különbségét, a házasság tiltását, a fülbeagyónást.

18. **Az Egyház.**

Jóllehet a Jézus Krisztus egyháza egy, elismerjük, hogy nem lehet másként csak úgy, hogy mivel a hívek gyülekezetei különféle helyekre szóródtak szét, ezért ott külön-külön mindeniket Egyháznak nevezik. Másrészt ezek a közösségek nem egyforma indításból gyűlnek egybe a mi Urunk nevében. Sokakat arra kényszerítenek, hogy szentségtörést kövessenek el az Úr nevének gyalázatára. Valljuk, hogy Krisztus Egyházának a megkülönböztetésére a következő ismertető jelek szolgálnak: az egyház ott van, ahol Isten Igéjét tisztán és hűségesen hirdetik, hallgatják és ahol meg is tartják azt; ahol a szakramentumokat törvényesen szolgálják ki, jóllehet még sok tökéletlenség és botladozás marad, mert ebben az életben az emberek sohasem szabadulnak meg a fogyatkozásaiktól.

Mindezekkel ellentétben úgy látjuk, hogy ott ahol az Evangéliumot nem hirdetik, nem hallgatják és nem tartják meg, ott nem ismerhető el az Egyház formája. Ahol az egyházat a pápai rendeletekkel kormányozzák, ott inkább a Sátán zsinagógái vannak jelen mint keresztyén Egyházak.

19. **A kiközösítés.**

Azokkal szemben, akiknek nem használ a Szent Ige, a figyelmeztetés, az intés, szükségesnek tartjuk a szigorúbb eljárást. A hívekre nézve üdvös dolognak tartjuk a fegyelmezést a kizárás gyakorlása által. A cél az, hogy a szegyetelenek a tisztátalanságukkal ne fertőzzék meg a jókat, és hogy a kizárás által egyszer csak önmagukba szálljanak.

Isten rendelése szerint az összes nyilvános bűnözőket, bálványimádókat, szentségtörőket,

verekedőket, gyilkosokat, tolvajokat, paráznákat, hamis tanúkat, zavart keltőket, részegeseket és ezekhez hasonlókat kizárjuk a hívek gyülekezetéből mindaddig, amíg a megbánás jeleit nem mutatják.

20. Az Ige szolgáliról.

Csak azokat tartjuk az Egyház pásztorainak, akik Isten Igéjének a hűséges szolgálói, és akik Krisztus nyája közepette, tanítással, ébresztéssel, vigasztalással, buzdítással és fegyelmezővel szolgálnak a követelmények közepette. Az Ige szolgálói erőteljesen állnak ellent a hamis tanításoknak és a Sátán csalásainak, saját véleményüket, álmaikat és hazugságaikat nem elegyíthetik bele a Szentírás tanításába. Számukra nem ismerünk el másfajta hatalmat vagy tekintélyt, csak olyat, amelyet az Isten népe reájuk bízott, azért hogy az Igével vezessék őket.

Az Ige szolgálatának közben joguk és hatalmuk van a parancsolásra, a tiltásra, az ígérésre és a fenyegetésre, mert e nélkül semmit sem cselekedhetnek.

Isten hűséges szolgálait mi Isten követeiként fogadjuk, akikre éppúgy kell hallgatnunk mint Istenre. Éppen úgy ahogy hisszük, hogy a pásztorok Isten által jóváhagyott szolgálata nélkülözhetetlen az Egyház számára, éppen úgy ítéljük el a csalókat, a hamis és lusta prófétákat akik az Evangélium tisztaságát elhagyva a saját eszméik és elmejárásuk előtt hódolnak. Az ilyeneket semmiképpen sem szabad megtérni. Az ilyen ragadozó farkasokat az egyház kebeléből el kell távolítani.

21. A felsőbbbségről.

Királyok, fejedelmek és más felsőbbbségek kormányzását és hatalmát mi a szent dolgok és Isten törvényes rendelkezései közé tartozónak számítjuk. A maguk részéről, amikor ők a hivatalukat gyakorolják, Istent szolgálják és keresztyén i hivatásukat követik, vagy amikor az igazságtalanul elnyomott ártatlanokat segítik, vagy amikor visszaverik az istentelenek kegyetlenségeit azáltal, hogy keményen megbüntetik őket, akkor őket a mi részünkről tisztelni és elismerni tartozunk. Néki engedelmeskednünk kell, követnünk kell parancsaikat, az általuk kirótt terheket kötelesek vagyunk teljesíteni, amennyiben mindez Isten sérelme nélkül történik.

Őket Isten képviselőinek kell tekinteni, tisztségüket Isten által elrendelt szolgálatnak kell tekinteni, amely alapján ők fölének állítottak, hogy minket kormányozzanak. Mindezen okoknál fogva mi úgy ítéljük, hogy egy keresztyén embernek kötelessége az, hogy a felsőbbbség jólétéért imádkozzon és hogy alázatosan engedelmeskedjen azoknak a törvényeknek és rendelkezéseknek, amelyek nem ellentétesek Isten törvényével. A keresztyén embernek kötelessége a közjónak és a nyugalomnak az egész nép javára való előmozdítása, a pártoskodástól való igyekvése. Akik a felsőbbbségek és környezetük jóléte iránt hűtlenséget tanúsítanak, azokat fegyelmeztetnünk kell arra, hogy ezáltal Isten iránt hűtlenek.

Ezen hitvallásnak, amelyről bátran el lehet mondani, hogy az első genfi kátének a kivonata, 1538 márciusában jelent meg a latin fordítása Baselben¹⁵. Genfben ennek a hűségeskünek a letételétől függött attól kezdve a polgárjog, a városban való tartózkodás engedélyezése, a fegyelmezés, sőt magának az úrvacsoravételnek a lehetősége is ehhez kapcsolódott. Sok minden játszott közre a genfi társadalomban, többek között ez az újkeletű hűségeskü is ahhoz, hogy a szabadosan élők és a törvényhozók egy része megharagudjon a lelkészekre.

A helyzetképhez tartozik még a lelkészeknek az a bátor fellépése, hogy 1538 tavaszán megjelentetik azt a 14 pontos tisztázó levelüket (Articuli a Calvino et Farello propositi ad pacem Genevae restituendum), amelyben a polgárok elé tárják azt a logikus követelést, hogy a város kormányzása ossza egyházközségekre Genf lakosait, és azoknak élére állítsanak lelkipásztorokat.

A lelkipásztorok meghívását, kijelölését, beiktatását pedig ne tartsa kizárólag a saját hatáskörébe tartozónak a felsőbbbség, és főleg ne gyakorolja a kézzrátételt a lelkészek beiktatásakor. Azt is kéri a hatóságtól, hogy állítsák vissza az egyházfegyelmet, és a kiközösítés vagyis az excommunicatio végrehajtásához jelöljenek ki alkalmas személyeket, akik ezt a nehéz szolgálatot a lelkészekkel együtt gyakorolhassák. A kiközösítés akkor a

¹⁵ . Buzogány Dezső: Kálvin állam- és társadalomszemlélete. In: „Református Szemle”, CII. évf., 2009/5, p. 707.

hatvan tagú, úgynevezett Kisebb Tanács hatáskörébe tartozott¹⁶. Az említett 14 cikkelyben a reformátorok ismét felhívják a figyelmet az oktatás és a zsoltáréneklés fontosságára valamint a szakramentumok lényegére.

Minderre azért volt szükség, mert az egyházfegyelem gyakorlása nélkül nem lehetett evangéliumi módon építeni Krisztus egyházát a bálványimádók, csalók, álomfejtők, és paráznák tömegében, ahol trágár énekek hangzottak, buja táncokat jártak, kártyáztak és ahol a cicoma vont el a figyelmüket az élet megszentelésétől. Kálvin egyik Bullingernek írott 1538-as februári levele a genfi egyháznak ezt a siralmas helyzetét ecseteli.

A hitélet komolyságát a genfi patriciusok egy része nem vállalta, hatalomféltésből pedig elutasították az egyházfegyelem és általában az egyház reformálására előterjesztett szabályrendeletet. Hatásukra és a nép azon többségére hivatkozva, amely felbujtásra megtagadta az eskütételt, a városi tanács Kálvin és Farel száműzése mellett döntött 1538. ápr. 23-án. A genfi káté használata azonban nem tűnt el az istentiszteleti- és a mindennapi élet körforgásából.¹⁷ A két reformátornak csupán három napi időt hagytak a város elhagyására.

III./ Kálvin második, széles körben elterjedt kátéja, az 1542/1545-ös GENFI KÁTÉ

Genf polgársága és a város vezetősége 1541-ben meghasonlott önmagával és próbatételeik közepette beismerték, megírták Kálvinnak, hogy jóllehet nem tudták megbecsülni, de most már nélküle sem tudnak élni: *Nec tecum possum vivere, nec sine te!*

: A Strassburgban szolgáló Kálvint 1541-ben megkövették, és ő visszajött Genfbe, ahol szept. 13-án kitörő lelkesedéssel fogadták. Kálvinnak csupán a következő esztendőben jutott ideje új hitvallás írására, de akkor is csak az idő röptében.¹⁸ Ismét francia nyelven írt kátét (*Le catechisme de Geneve*)¹⁹ és ezúttal már kérdés és felelet formájában fejtette ki a tartalmát, amelyet a következőképpen osztott fel: bevezető rész, a hitről szóló tanítás, a törvényről szóló tanítás, azután pedig az imádságról és a szakramentumokról szóló tanítás fejezeteire.

Feltételezik, hogy Kelet-Frízlandból, Emden városából írt levelet Kálvinnak a lengyel Johannes a Lasco, aki az ifjúság számára kért egy kátét.²⁰ Így született a fordítás és a frízlandi lelkészeknek szánt nevezetes Kálvin-féle ajánlás, amelyből kiemeljük, hogy Kálvin szerint azok, akik az egyház megjavításán fáradoznak, szívvel-lélekkel törődjenek azzal, hogy a katekizációnak megadják az évszázadok alatt elsikkasztott polgárjogát.

Ennek a káténak a hasznos voltáról, a Heidelbergi és a korábbi hitvallásokhoz való kapcsolatáról Juhász Tamás egyik előadásának az összefoglalására hivatkozunk:” „Barthnak egyes reformációkori hitvallási iratokról és kátékról írt tanulmányai (Genfi Káté, Skót Hitvallás, Heidelbergi Káté) újra figyelmeztettek arra, hogy az egyháztörténeti és katekizációs feldolgozások nem pótolhatják reformátori irataink teológiai tanulmányozását. Ursinus és Olevianus egész sor régi és korabeli kátét tanulmányozott át, és szinte mindegyik hatását ki lehet mutatni. Egyes kátékból (pl. Kis Káté, Emdeni Káté, Genfi Káté) egész szövegrészeket átvettek. Kálvin előtt az analitikus káték sorában az elsőbbség a cseh testvérek és a valdensok kátéit illeti meg (O. Weber) – egyik közös vonása az volt, hogy kiindulásuk antropológiai: Mi vagy te? Ember vagyok. Kálvin is az embertől indul el, de ezt a kiindulást úgy fogalmazza meg, hogy a tanító a gyermeket az élet célja felől kérdezi ki. Ez a cél: Istent megismerni, azaz

¹⁶ Jean-Pierre Pin: Pour une analyse textuelle du catéchisme (1542) de Jean Calvin In: Calvinus Ecclesiae Doctor. Die Referate des Internationalen Kongresses für Calvinforschung vom 25. bis 28. September 1978 in Amsterdam. Herausgegeben von W.H. Neuser, J.H. Kok, Kampen, 1978, p.158-170

¹⁷ Szakértők szerint az anyanyelvi fejlődés szempontjából ez a káté kimagaslik a korabeli francia szövegek közül.

¹⁸ Patay Lajos fordításban közli Kálvinnak a halálos ágyán történt emlékezését, (*Discurs d' adieu aux ministres. Corpus Reformatorum, XXXVII, p.894.*) amikor lelkészársainak elmondja a második genfi káté írásának a történetét. Lásd Patay: A hitvallás tanítása a genfi egyházban. Kálvin János valláspedagógiája. Teológiai tanulmányok, 45. Klny. a Theologiai Szemle XI. évf., Debrecen, 1935. p. 78: „Strassbourgól való visszatérésemkor a katekizációt gyorsan elkészítettem, mert sohasem akartam elfogadni olyan szolgálatot, amely le nem kötött volna engem két dologra, ezek pedig: a káté és az egyházfegyelem megtartása. A kátét írván, jöttek a papírdarabokért, melyek hosszúak voltak mint a kéz, és hordták azokat a nyomdába.”

¹⁹ Saxer, Ernst: Genfer Catechismus von 1542. In: Reformierte Bekenntnisschriften, Band 1/2, Hrsg. Busch, Eberhard et Faulenbach, Heiner. Neukirchener Verlag, 2006.

²⁰ Hermán M. János: Johannes á Lasco 1499-1560. EXIT, Kolozsvár, 2010, p.73.

benne igazán hinni, neki engedelmeskedni, őt imádni és neki hálákat adni. „Az egykori humanista Zwingli és Kálvin számára Isten felségének megismerése jelenti elsősorban a választ arra a kérdésre: Quis humanae vitae praecipuus est finis?...Ez pedig (ti. Isten megismerése) egy teljes embert követelő, az ember határozott aktivizmusát feltételező életprogram.” (K.Barth, 1924) Ez a fő célkitűzés határozza meg a Genfi Káté felépítését, s ebben követte Kálvint a Heidelbergi Káté is: a hit (az apostoli hitvallás) kifejtése megelőzi a törvényt (a dekalógust). A hit Istennek az evangéliumban tett ígérését közli és azt egyúttal meg is ragadja. Ezért a hit az istenismeret alapja. A törvény Istennek reánk vonatkozó igényét jelenti be, s ezért az istenismeret útján, a hitben újjászületett életbe vezet. Ez az úgynevezett tertius usus legis, vagy usus in renatis.

A Genfi Káté másik nagy értékét, a világos, határozott teológiai megfogalmazást is átvette a Heidelbergi Káté, bár nem abban a tanszerű, sokszor száraz formában, mint amaz. Ennek a körülménynek okát és magyarázatát mindkét káté születési helyével és címzettjeivel kell magyarázni. Arról van szó, amit a Genfi Káté a mottóul választott ígével, 1Pét 3,15-tel fejezett ki: „Mindig készek legyetek megfelelni mindenkinek, aki számot kér tőletek a bennetek lévő reménységről”. A Heidelbergi Káté is, de még inkább a Kálvin kátéja olyan harci helyzetben született, amelyben az egyes gyülekezeti tagnak gyakran kellett megküzdenie személyes és teológiai egzisztenciájáért. Aki a Péter levelében említett készséget és felelősséget el akarta sajátítani, annak jól kiállított bibliai-teológiai fegyvertárral kellett rendelkeznie”²¹

Eredeti kiadványok egyszerű vizsgálatakor észrevettük, hogy például egy Genfben 1549-ben kiadott, francia nyelvű kátéban egy rövid előszó szerepel, míg az eredeti 1545-ös strassbourgi, vagyis a latin fordítás általunk elérhető példányában ez az előszó hiányzik. Czeglédy Sándor viszont lefordította és bölcs döntéssel közölte a frízföldi lelkészeknek szánt ajánlás előtt. 1545-ös strassbourgi, vagyis a latin fordítás általunk elérhető példányában ez az előszó hiányzik. Czeglédy Sándor viszont lefordította és bölcs döntéssel közölte a frízföldi lelkészeknek szánt ajánlás előtt. Jó tudni, hogy az itt következő szöveg a latin kiadásból elmaradt és nem vette át Czeglédytől az 1998-as zsinati kiadás sem. Következzen tehát az 1542-es francia nyelvű szöveg magyar fordítása, az „Üdv az olvasónak”²² „Az egyház mindig nagy gondot fordított arra, hogy a gyermekek a keresztyén tudományból alapos oktatásban részesüljenek. E célra nemcsak az iskolák állottak hajdan nyitva, hanem minden egyesnek kötelességévé volt téve, hogy családját becsülettel tanítsa, sőt általános szokás és szabály volt, hogy a gyermekeket azon hitcikkre felől, amelyeket minden keresztyénnek ismernie kell, a templomban kikérdezték. S hogy e vizsga rendben történjék, készült egy tanítási alak, mit Káténak neveztek. De ez időtől kezdve az ördög Isten egyházát borzasztóan megszárgatta s szörnyű romlást hozott reá, melynek jelei még most is mutatkoznak a világ legnagyobb részén, s így ezt a szent rendet is fölforgatta, és nem hagyott meg egyebet, mint néhány haszontalanságot, melyek csak babonát szülnék s nem épülést; s az egész cselekményt konfirmációnak nevezik, pedig telve van oly nevetséges mozdulatokkal, melyeknek semmi alapjuk sincs, s igazán csak majmokhoz illenének. Amit most előadunk, nem más, csak az a szokás, amit hajdan a keresztyének, s az Isten igaz tisztelői tartottak, s ami soha feledésbe nem ment addig, míg az egyház teljesen meg nem romlott.”

IV./ A Genfi Káté rövid feltűnése és korai befogadása Magyarországon

²¹ Dr. Juhász Tamás: A református egyház hitvallási iratai: a Heidelbergi Káté (1563) és a Második Helvét Hitvallás (1566) Előadás a Nyugat-európai magyar protestáns gyülekezetek presbitereinek 6. értekezletén Holzhausen/Burbach, 2008. március 14-16. Lelőhelye a világhálón 2014 nov.7- én: http://www.credo-hu-we.org/docs/2008_presbkonf_hitvall1.pdf

²² A Genfi Egyház Kátéja. A keresztyén tudomány tankönyve a gyermekek számára. Írta Kálvin János, 1545. Fordította Czeglédy Sándor. Pápa, 1907. – Az 1912-es kiadásban egy lényeges módosítást találunk a 3. számozatlan oldalon: „Hogy pedig ez helyesen történjék, írtak egy tanítási alakot, amelyet káténak vagy institúciónak neveztek.”

Eddigi ismereteink szerint Kálvin négy magyar diákkal²³ és egy tudós magyar könyvkereskedővel találkozhatott életében. Neveik: Belényesi Gergely, Szegedi Gergely, Károlyi Gáspár, Gönczi Kovács György és Pech Sebestyén. Kálvin műveinek korai magyarországi elterjedtségéről nemrégiben Oláh Róbert egyháztörténész közölt átfogó tanulmányt, amely szerves hozzátartozója a peregrinatio történetének.²⁴ A genfi egyetemre, amely egy 1535-ben létesített kollégiumi oktatásra alapozott és az 1559-ben megnyitott akadémiából állott, magyarországi diákok is ellátogattak. Béza Tódor volt az első rektor, és a beiratkozáskor a diákok az ő színe előtt kellett aláírják azt az esküszöveget, amely javarészt a genfi egyházi rendtartás kivonatát tartalmazta.²⁵ Azt, hogy a Genfi Kátéra is esküt kellett volna tenniük, ezt sehol sem találtam a korabeli iratokban, és csak később kezdtek átvenni egymástól az iskolatörténettel foglalkozók. Tizennyolc év elteltével Genfben magát az eskü szövegét is feloldották, azért hogy a katolikus és lutheránus ifjak is beiratkozhasanak. A 16. század végéig, Kálvin halála után, Béza vonzása miatt, öt beiratkozott és nyolc magyar látogató diák fordult meg a genfi akadémián.²⁶

Jan Andrea Bernard svájci egyháztörténész testvérünk véleménye szerint Dévai Bíró Mátyás volt az első magyar reformátor, akinek nyomtatásban megjelent műve igazolja, hogy hatással volt reá Kálvin. A tízparancsolat alapján írott 1549-es magyar katekizmus tükrözi azt, hogy ismerte az Institutiót és a genfi káté(k)nak, feltehetőleg a latin szövegűeknek, a tanítását. Jan-Andrea Bernhard svájci egyháztörténész testvérünk véleménye szerint Dévai Bíró Mátyás volt az első magyar reformátor, akinek nyomtatásban megjelent műve igazolja, hogy hatással volt reá Kálvin. A tízparancsolat alapján írott, halála után a Krakkóban kiadott 1549-es magyar katekizmus tükrözi azt, hogy ismerte az Institutiót és a genfi káté(k)nak, feltehetőleg a latin szövegűeknek, a tanítását.²⁷

A 16. századi magyar nyelvű reformatori káték közül a Luther Kis Kátéja 1550-ben jelent meg Kolozsváron.²⁸ Amire viszont nagyon oda kell figyelni a helvét irányú térhódításának nyomjelzői közül, az Bucernek a Kálvinra is hivatkozó úrvacsorai műve, amelyet Heltai 1550-ben adott ki Kolozsváron, címe: „Confessio de Coena Domini”.²⁹

Magyarországon, több Kálvin mű mellett, bizonyíthatóan Hans Derscham humanista beszercebányai könyvtárának kátégyűjteményében szerepelt Kálvinnak egy 1550-es kiadású genfi kátéja, amelyet Bécsben őriznek.³⁰ Sokáig kétségbe vonták a kutatók azt, hogy a Genfi Káténak lett volna magyar fordítása, mert a Méliusz-féle, 1562-es, Cálvinus írása szerint megemendáltatott katekizmus csupán egy áthallásos című, saját műve volt és egyéni sorrendet követett: Hiszekegy, szentségek,

²³ Nagy Sándor Béla: Kálvin Akadémiájának diákjai. In: „Református Egyház” 1967, p. 119–120.

²⁴ Oláh Róbert: Kálvin művei a kora újkori magyarországi könyvtárakban In: Tanulmányok Kálvinról és magyarországi jelenlétéről. Szerk. Gáborjáni Szabó Botond. Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, Debrecen, 2011.

²⁵ Hitvallási formula, amelyre a nyilvános iskola minden tanulójának köteleznie kell magát a rektor színe előtt. Ford. Czeglédy Sándor. In: Kálvin János kisebb művei a rendszeres teológia köréből. Szerk. Dr. Antal Géza, Református Egyházi Könyvtár, IX. Pápa, 1912., p. 99-108.

²⁶ Hörsik Richárd: Kálvin 16. századi magyarországi recepciója. In: „Tanulmányok és előadások Kálvin születésének 500 évében”, a „Collegium Doctorum” 2010. évi számában, Debrecen, 2014, p. 11-12.

²⁷ Bernhard, Jan-Andrea: Kálvin hatása Magyarországon és Erdélyben 1551 előtt. In: „Református Szemle”, CII. évf., 2009/5, p.734

²⁸ 450 éves a magyar Kis Káté. (Szerző neve nélkül) In: „Utítárs”, Magyar Evangéliumi Lap. Szerk. Gémes István, Stuttgart, XLIII.évf. 2000. 3. sz. p3 -- Heltai egyetlen megmaradt nyomtatványának a példányát Kolozsváron őrzik. „A címlapon nincs feltüntetve, hogy Luther művéről van szó, sem az, hogy Heltai Gáspár az iratnak nem szerzője, hanem csak fordítója. Ez volt az első magyar nyelvű munkája. Csak 1910-től figyeltek fel arra, hogy ez a kiadvány csaknem teljes egészében Luther kátéjának magyar nyelvre való átdolgozása. A 16. században másik

kiadása nem volt.” Az erdélyi szászok részére Honterus kiadta a Kis Kátét és Nagy Kátét. Dévai Bíró Mátyás 1538 körül Gálszécsi István és Bencédi Székely István 1538-ban, Batizi András 1550-ben adott ki magyar nyelvű kátét.

²⁹ Jan-Andrea Bernhard: Calvins Wirkung und Einfluss in Ungarn. In: „Református Szemle” CIII évf. 2010 jan-febr. nr. 1, p. 105.

³⁰ Berlász Jenő – Keveházi Katalin – Monok István: A Derscham-könyvtár. Egy magyarországi humanista könyvjegyzéke. (Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 12/1.) Szerk. Keserű Bálint. Szeged, 1984, p. 186

Miatyánk, a Tízparancsolat és a jócselekedetek.³¹ Bucsay Mihály szerint azért emeli be a Kátéjának a címébe a Kálvin nevét, hogy, hogy a genfi reformátor köré irányítsa a lelkek figyelmét. Csohány János elemző munkája aztán mégiscsak kimutatta, hogy a Méliusz 1562-es, Kálvin nevét is hordozó katekizmusa valóban kálvini szövegek adaptálásáról tanúskodik. Tíz kérdés és felelet szinte megegyezik a Genfi Káté illetve tárgyi szövegével, vagy az 1636-os Institutio szövegével. További tizenöt kérdés és felelet pedig erősen hasonlít a Genfi Káté megfelelő témájú szövegére.³²

A Genfi Kátét azért valóban Méliusz Juhász Péter fordította le, a megjelenés éve 1563 vagy 1564, számunkra az 1563-as dátum az elfogadhatóbb. A tudós Schulek Tibor evangélikus lelkész, a XVI. század művelődésének és lelkiségének kiváló ismerője - aki a Don-kanyart is megjárta - 1970-ben a wolfenbütteli könyvtárban a debreceni fordítás két teljes, és két csonka levelét áztatta ki³³, amelyeket, nagy örömünkre, Ósz Sándor Előd³⁴ aprólékos gonddal vizsgált meg és ő is meggyőzően bizonyította, hogy valóban a második Genfi Káté szövegéről van szó.

Kálvin egyik vitaira nagy hasznára volt 1561-ben Kopácsi Istvánnak, akinek az elnöklete alatt tartottak egy zsinatot Tarczalon 1561-ben, és haszonnal forgatták a lutheránus Westphal ellen írott „Admonitio”-t.³⁵

Hatástörténete szerint a maga idejében a Genfi Káté szárnyaló volt egy pár évig. Tarczalon és a tordai zsinatokon használták. Onnan tudjuk ezt, hogy az 1566-os gönci zsinat harmadik cikkelye³⁶ azt hagyja meg a lelkészeknek: ismerkedjenek meg a Kálvin kátéjával, a mely a megelőző zsinaton bevételre került. A korábbi pedig Tarczalon tartották, ez 1562-re esett, és Tordán folytatták 1563-ban. „A tarczali zsinat szónoka és vezérembere volt a híres Thúri Pál, sajozsepi lelkész, aki Genfben magától Kálvintól tanulta az idvességes tudományt.”³⁷ A Genfi Kátét az iskolai oktatás számára vették be ezen a tarczali zsinaton és fogadták el a Béza Genfi Hitvallását. Egybehangzó vélemények szerint a helvét reformáció és a kálvini irányzat akkor bontott zászlót Magyarországon, amikor Méliusz fordításában megjelent a Genfi Káté. Magyarországon. Csupán részleges recepcióra gondolhatunk a magyar politikai viszonyok közepette. Végül Kathona Géza kutatásainak köszönhetően kiderült, hogy Szegedi Kis István az Institutiot ugyan nem, de a Genfi Kátét bizonyos mértékben „bedolgozta” a Loci communes szövegébe³⁸. Végül e helyen is hivatkozunk Fekete Csaba észrevételére, hogy az Institutio a 16. század végén tananyagként szolgált az iskolákban.³⁹

³¹ Bucsay Mihály: Méliusz teológiája kátéja tükrében. In: „Studia et Acta Ecclesiastica” II. A Második Helvét Hitvallás Magyarországon és Méliusz életműve. Szerk. Bartha Tibor. Budapest, 1967, p.313. Címlapját lásd e kötet függelékében az 5. számozatlan oldalon.

³² Csohány János: Calvins Wirkung auf den Katechismus von Petrus Melius. Debrecen, 1562. In: Die Schüler Calvin in der Diaspora. Hrg. von Peter Karner, Wien, 1989 p.79

³³ Schulek Tibor: XVI. századi magyar nyomtatványok töredékei a wolfenbütteli könyvtárban. Magyar Könyvszemle, 1970, p. 128-129.

³⁴ Ósz Sándor Előd: Kálvin-kötetek a régi erdélyi könyvtárakban. In: Tanulmányok Kálvinról és magyarországi jelenlétéről. Szerk. Gáborjani Szabó Botond. Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, Debrecen, 2011, p. 173.

³⁵ Kathona Géza: Svájci teológiai elemek Szegedi Kis István hittani nézeteiben. In: „Studia et Acta Ecclesiastica”, Tanulmányok és szövegek a Magyarországi Református Egyház történetéből. III. kötet, Budapest, 1973, p.23.

³⁶ Kiss Áron: A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései. Budapest, 1881 p. 443.

³⁷ S. Szabó József: Kálvin János élete és reformációja. Ötödik kiadás. Debrecen, 190p.27. -- Közel száz esztendő elteltével, amikor Magyarországon ismét szükség mutatkozott az 1563-as tarczali hitvallás tanításának a felelevenítésére, akkor Lórántffy Zsuzsanna özvegy fejedelemszöveg költségén Sárospatakon kinyomtatták latin és magyar nyelven a Béza hitvallását tartalmazó, kálvini tanítást hordozó művet, amely eredetileg 1563-ban Kolozsváron jelent meg. A hasonmás kiadást a Tiszáninneni Református Egyházkerület adta ki 2012-ben. A kiadást gondozta, a kísérőszöveget írta Dienes Dénes

³⁸ Kathona Géza i.m., p. 23. – Szegedi műve 1585-ben jelent meg Bázelen. A Loci communes szövegébe harminc eredeti Kálvin idézetet vett át a genfi kátéből.

³⁹ Fekete Csaba: Calvin tananyag volt Magyarországon a 16. század végén. In: „Magyar Könyvszemle, 1987/4, p.312-315 Világhálón, 2014. okt.

V./ Kálvin ismét időszerű hitvallása, a GENFI KÁTÉ Kolozsváron

1 – Misztótfalusi kolozsvári kátékiadásairól és a genfi káté címlapjáról

Bibliakiadás, énekeskönyv, imádságoskönyv és kátéfordítás-kiadás: ez mindenkor szervesen kapcsolódik a lélek ápolásának, az egyházépítésnek és a népnevelésnek a szolgálatához. A küldetéses Misztótfalusi Kis Miklós (Misztótfalu 1650 – Kolozsvár 1702. március 20.) életművének és törekvéseinek ismeretében szinte természetes, hogy nem mulasztja el a hitvallások kiadását. Ő elsősorban coccejanus teológus. Peregrinációja előtt Fogarason évekig rektor, ahol kántorként is szolgált.⁴⁰ Amikor tehetette, szászéki szolgálatot végzett, a hitvallást, valószínűleg a Heidelbergi Kátét, haszonnal forgatta: "A Catechesis nem csak gyermekeknek használ: hanem a Prédikátoroknak-is. Melly minthogy a Kerestyén hitnek minden Ágazatról tractál, és úgy mint egy – Locus Communis, én (megvallom) sok hasznát vöttem a concionálásban, kivált a Locusok iránt."⁴¹

A világhíres erdélyi betűmetsző nyolc év alatt több mint nyolcvan művet adott ki Kolozsváron. Ezek között négy féle káté található: a Genfi Káté, a Fundamentum, a Szideriusz János-féle káté és a Heidelbergi Káté.

a.)Fundamentum. Misztótfalusi 1695-ben kiadta a Fundamentum elnevezésű, 24 oldalas kedvelt kátét, amelyet a Heidelbergi Kátéből és magyarázataiból válogattak és állítottak össze Hollandiában. Nálunk először 1651-ben, Nagyváradon adták ki. Címleírása Fekete Csaba szerint⁴² ez lehetett: "A Keresztyén Hitnek fő ágazatának Fundamentumi, Mellyek az Öreg Catechismusbol rövid kérdésekben és feleletekben bé-foglaltattanak, és elsőben Belga nyelven ki-bocsáttattanak, Annakutánna a kisdedeknek éppületekért Magyar nyelvre fordítottattanak .Nyomtattott Kolosvárat, M Tótfalusi Kis Miklós által 1695 .Esztenőben .12°12 Számozatlan levél." Eddig csupán a Mentség 31-ik pontjában olvasható hivatkozás alapján tudunk erről a Misztótfalusi műről: "A Fundamentumot, azaz kis catechesist kinyomtatván egyebütt semmi változtatást nem töttem benne, hanem együtt ki hagytam ezt: nem".⁴³

b.)Szideriusz-féle káté. Ennek a kiadásáról az 1700-ban kiadott, debreceni formát követő Énekeskönyv tanúskodik, amelyhez az 1597 óta legnépszerűbb, kisgyermeknek szánt magyar kátét csatolta. A Szideriusz -féle káté szövegének a jobbítása miatt Misztótfalusi Kis Miklóst főleg Szathmárnémeti Sámuel kolozsvári lelkész támadta és gúnyolta, de oktanul.⁴⁴

c.)Heidelbergi Káté. Halála évében a Heidelbergi Káté kétszer jelent meg a nyomdájában. Legalább ötven vaskos hibát javított ki a Heidelbergi Káté szövegében, amelyet százötven éve „csak nyomtatton nyomtatták” és Hollandiába is megírta, hogy nehogy a Jansoniusnál megjelent Káté szövegét vegyék át, mert az tele van sajtóhibákkal, amelyeket ki kell javítani.⁴⁵

A Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet Könyvtárában létezik egy 1702-es csonka példánya a kolozsvári kiadású Heidelbergi Káténak.⁴⁶

Elképzelésünk szerint még kiadhatta (volna) a Szenci Molnár Albert által fordított pfalzi kiskátét, és az Alstedius-féle, gyulafehérvári, 1634-es gyulafehérvári kiskátét. Mindkettőnek a Heidelbergi Káté az alapírata.⁴⁷ Ezt a feltételezést elméletileg azért kell figyelembe venni, mert Misztótfalusi programjának ismeretében ezen két káténak a valamelyike szintén beilleszkedik a sorba, főleg azért, mert országszerte kedvelt káték voltak.

⁴⁰ A kántorságért évi harminc forint fizetést kapott. Lásd Fejér Tamás: A fogarasi partikuláris iskola fejedelemség kori rektorai. Kolozsvár, 2010. Világhálón: <http://eda.eme.ro/handle/10598/25994> Állapot: 2015 okt. 30.

⁴¹ Jakó Zsigmond, im., p.251

⁴² Fekete Csaba: Tótfalusi ismeretlen kátékiadása. In: „Magyar Könyvszemle”, 4. sz. 1985, p. 149.

⁴³ Jakó Zsigmond: Erdélyi féniks. Misztótfalusi Kis Miklós öröksége. Kriterion, Bukarest, 1974, p.246-247

⁴⁴ Jakó Zsigmond, im., p.247-248 és 250. – Fekete Csaba: A kátékiadó Tótfalusi. In: „Confessio”1985/1, p.63

⁴⁵ Jakó Zsigmond im., p. 254.

⁴⁶ Kurta József főkönyvtáros testvérünknek köszönöm ezt az adatot, amelyet vélem 2014 októberében közölt.

⁴⁷ Juhász István:A Heidelbergi Káté XVI-XVIII. századi erdélyi kiadásai. In:Juhász István: Hitvallás és türelem.

Tanulmányok az erdélyi református egyház és teológia 1542-1792 közötti történetéből. Kolozsvár, 1996,p.44-47

Ami bennünket mélyen érdekel az az, hogy kinek jutott eszébe a genfi káté lefordítása és kiadása Kolozsváron, hiszen az Institutió magyarul való megszólaltatása – 1624 –óta⁴⁸ Kálvinnak más műve nem jelent meg Magyarországon, de azután sem a következő kétszáz esztendőben.” A Genevai Szent Gyülekezetnek Catechismusa. Avagy: A Christus tudományában gyermekeket tanító formátskája. Mellyet, A nagy Theologus CALVINUS JÁNOS A Genevai szent Gyülekezetben, először Galliai nyelven 1538 esztendőben, igen rövideden; azután 1545 és 1553 eztendőkben Francziai és Deák nyelven egyszersmind ezen renddel bővebben kibotsátott: következő időkbe Német, Angliai, Skótiai, Belga, Spanyol nyelvre; Immanuel Tremelliustól, keresztyén Sidótól, Sidó nyelvre; és Henricus Stephanustól Görög nyelvre; mostan Magyar nyelvre fordíttatott; és kibotsátatott Kolosváratt M. Tótfalusi Kis Miklós által 1695. esztend.”

A kálvini tanításhoz való fokozott odafordulás az erdélyi sorsfordulásban kereshető: 1694-ben a fejedelemséget megszállják az osztrák császári seregek. Az eredendő ok szerintünk is abban rejlik, amelyet Juhász Tamás egyszer így fogalmazott meg:” Sok-sok kérdésben kimutatható ez a hitvédő álláspont, mintegy szemléltetve a tényt, hogy a mi káténk (vagyis a Heidelbergi Káté) az üldözött reformátusok hitvallása. A kátébizottság tagjai menekültek voltak, tanítómesterük pedig a hazájából elüldözött Kálvin volt. A káté két jelentős ihletforrása, az Institutio és a Genfi Káté is úgy tekinthető, mint a francia menekültek hitvallása”⁴⁹.

Misztótfalusi már Amszterdamban, a Szenci Molnár Albert vagy az Apáczai Csere János féle művelődéspolitikai párhuzamos programját követve, a Zsoltárok 1686-os előszavában tudatosan értesíti kortársait a kiadványai által követett célkitűzéséről:

„Akadály ez, hogy közöttünk többnyire az emberek sajnálják az időt és költséget gyermekeknek oskolába jártatásoktól. De hiszem, ha nem a deákságnak, hanem csak az olvasásnak tanultatását tennék fel célul, arra sem idő, sem költség sok nem kívántatnék, úgyhogy alig vagyon oly szegény ember, aki erre elégséges ne lehetne.

Nem az célom nékem, hogy a deákságtól valakit idegenítsek, hanem hogy akik az oskolából teljességgel kimaradnak, azokat odaigazítsam, annak avagy csak legkisebb gyümölcséből való részvételre. Mely – mégis mondom – bizonyára nem kicsiny volna, mert úgy mi is elérhetnők azt a jót, hogy köztünk mindenek az Isten beszédét és egyéb jó könyveket a magok nyelveken olvashatván, egyéb hasznok felett a vallás dolgaiban világosodhatnának, és a könyveknek segítségével, Istent mind magános, mind közönséges helyeken könyörgések s éneklések által tisztelhetnék.”⁵⁰

Azért, hogy “a mi nemzetünk nem maradna abban a nagy írástudatlanságban, ... melyben eddig”, nemcsak bibliát, énekeskönyvet, imádságoskönyvet⁵¹ és kátét adott ki, hanem tankönyvet⁵², törvénykönyvet, széphistóriát, orvosi művet, méhészeti szakkönyvet és szakácskönyvet adott ki. (Az 1695-ben kiadott szakácskönyvében a bűjtös ételek között találjuk például a Luther-leves receptjét.)

A kálvini kátéra nézve Misztótfalusi tudta, hogy az általa kiadott első magyar fordítást néhány nyelvű kiadvány már jóval korábban megelőzte. Tekintsük meg a kolozsvári kátékiadás címlapját, amelyen az áll, hogy „a Calvinus János Catechismusa először Galliai nyelven igen rövideden botsátatott ki. Azután Francziai és Deák nyelven egyszersmind ezen renddel bővebben kibotsátatott, a következő időkben pedig Német, Angliai, Scótiai, Belga és Spanyol nyelvre fordíttatott. Immanuel Tremellius keresztyén Sidótól Sidó nyelvre, és Henricus Stephanustól Görög Nyelvre fordíttatott.” Hogy minek alapján állította össze a korai

⁴⁸ Szenci Molnár Albert: Az keresztyéni religióra és igaz hitre való tanítás. Hanovia, MDCXXIV. – Facsimile – Bibliotheca Hungarica Antiqua XLIII. Balassi Kiadó, Budapest, 2009. -- Fordításából Magyarországon és Erdélyben még 40 példány található, mintegy huszonkét könyvtárban. Erdélyben 11 Szenci Molnár Albert-féle fordítás van, ebből 8 Kolozsváron.

⁴⁹ Juhász Tamás: Tanító, éltető Heidelbergi Káté. In: „Reformátusok Lapja”, 2013 jún, 23 LVII.évf. 25. sz. p.2

⁵⁰ Jakó Zsigmond: Erdélyi féniks. Misztótfalusi Kis Miklós öröksége. Kriterion, Bukarest, 1974, p.86

⁵¹ Újra kiadja Szathmárnémeti Mihály:” Mennyei Tárház kulcsa” című imádságoskönyvét, amelyet a saját imádságaival bővített.

⁵² Szőnyi Nagy István ABC-s könyvét is 1695-ben nyomtatta ki és osztotta szét ingyen a falusi embereknek. Jakó, im., p. 467, 192. sz. lbj.

nyugati fordítások sorrendjét, ezt még nem tudjuk pontosan: talán egy korabeli kiadás alapján, de lehet, hogy részben a Béza féle Kálvin-életrajz közlése nyomán.⁵³ Patay a Kálvin kiadványok katalógusának vizsgálata alapján⁵⁴ azt írja, hogy egy olasz nyelvű kiadás 1545-ben, angol és spanyol nyelven 1550-ben, görög és héber nyelven 1554-ben, és német nyelven 1556-ban jelent meg. Bucsay Mihály alaposabb dokumentációra támaszkodva azt közli, hogy az úgynevezett 1542-es Genfi Káté latinul Strassburgban jelent meg 1545-ben, spanyolul 1550-ben, olaszul 1551-ben, németül 1556-ban, angolul 1556-ban és portugál fordításban 1559-ben jelent meg. Bucsay hivatkozik Bézának egy 1557 októberében tett nyilatkozatára, amikor Worms városában azt mondja Melanchtonnak, hogy a Kálvin kátéját addig nyolc nyelvre fordították és nemcsak Svájcban, hanem külföldön is a legnagyobb tekintélynek örvend.⁵⁵

Megjegyzéseink

-Angol nyelre John Knox fordította.

-Görög nyelvre Henry Estienne fordította a Genfi Kátét, kiadta Robert Estienne (Stephanus) 1551-ben, és ebből a fordításból egy ilyen ritka példánnyal a humanista Zsámboky János könyvtára is büszkélkedhetett.⁵⁶

-Héber nyelvre valóban Tremellius Immánuel fordította a Genfi Kátét: „Isten kiválasztottainak tankönyve” címmel, és Párizsban jelent meg 1551-ben. (A Heidelbergi Kátét is Tremellius fordította héberre).

-Holland, azaz belga nyelvre való fordítása is korán keletkezett. A 17. századi kiadások is nagyon érdekelnék minket, mert azok voltak a Misztótfalusi környezetében előforduló lehetséges példányok.⁵⁷ Az első nemzeti zsinaton (Wesel, 1568), a holland gyülekezetek a Heidelbergi Kátét fogadják el, míg a vallon, vagyis a Hollandiába menekült francia gyülekezetek a Genfi Kátét használhatták..⁵⁸

-A német fordításhoz kiegészítést fűzünk és egy érdekes adattal szolgálunk.

Ma már tudjuk, hogy a Genfi Kátét, nem sokkal a Heidelbergi Káté megjelenése után Ursinus⁵⁹ is lefordította és kiadta 1563-ban Heidelbergben azzal a címmel, hogy „A francia

⁵³ „Majd készített egy kátét francia és latin nyelven, amely semmi lényeges dologban nem tért el az előbbentől, csakhogy sokkal bővebb, kérdésekre és feleletekre van felosztva. Ez a káté méltán felköltheti a csodálatot, felismerték értékét külföldön is és lefordították német, angol, skót, belga, spanyol nyelvre, sőt egy zsidóból áttért keresztyén, Tremellius Sámuel héberre, Stephanus Henrik meg görögre.” Lásd Kálvin János élete. Pontosn megírta Béza Tódor a Genfi Egyház lelkipásztora, 1574. Ford. Rácz Kálmán, Pápa, 1908, p.19.

⁵⁴ Patay Lajos: :A hitvallás tanítása a genfi egyházban. Kálvin János valláspedagógiája. Teológiai tanulmányok, 45. Klny. a Theologiai Szemle XI. évf., Debrecen, 1935. p.113.

⁵⁵ Bucsay Mihály: Méliusz teológiája kátéja tükrében. In: „Studia et Acta Ecclesiastica” II. A Második Helvét Hitvallás Magyarországon és Méliusz életműve. Szerk. Bartha Tibor. Budapest, 1967, p.313.

⁵⁶ Oláh Róbert: Kálvin művei a kora újkori magyarországi könyvtárakban In: Tanulmányok Kálvinról és magyarországi jelenlétéről. Szerk. Gáborjáni Szabó Botond. Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, Debrecen, 2011, p.126.

⁵⁷ Le catechisme de l'église de Geneve. Le formulaire de'instruire les enfans en la Chresteinté.

Rotterdam, I. Waesbergue, 1631 (Az adatot Bujtás Lászlónak köszönöm.). – Kálvin műveinek összkiadása Bézának köszönhetően először Genfben történt 1576-ban, másodsor Amsterdamban, kilenc kötetben adták ki a műveit 1668 és 1671 között – Modern holland fordítások: De catechismus van Calvijn uit het Fransch vertaald door Ds. J.J. Buskes Jr., Baarn [1937] Alapszöveg: Le catechisme de l'Eglise de Geneve, Genève 1545). Roeli Hoorn asszonynak köszönöm a könyv kölcsönzését. -- Het geloof dat wij belijden. De eerste catechismus van Calvijn (1537) vertaald en ingeleid door dr. W. de Greef, Houten 2003 en Houten 2006 (tweede druk) Alapszöveg: Instruction et confession de foy dont on use en l'Eglise de Geneve, Genève 1537) --- Modern francia nyelven, amely az 1545-ös alapszövegre hivatkozik: Le Catéchisme de Geneve par Jean Calvin. Edition latine de 1545. Aix en Provence, France, 1991. – A Hollandiai Protestáns Egyház (PKN) az összes tagegyházainak kiadta a hitvallását egy kötetben, közöttük a Genfi Hitvallás is kiadásra került. Lásd: „Belijdenisgeschriften voor de Protestantse Kerk”, Boekencentrum, 2004.

⁵⁸ F.S. Knipscheer: De invoering en de waardeering der Gereformeerde belijdenisgeschriften in Nederland voor 1618. Leiden, 1907, p. 192.

⁵⁹ Ursinus Zakariás. Eredeti nevén: Zacharias Beer. Született Breslau városában, ma: Wroclaw, (magyarul: Boroszló) 1534. július 18-án. Meghalt 1583. március 6-án Neustadt an der Hardt városában, ahol, Heidelbergből való elmozdítása után, élete végén teológiai professzor volt.

reformátusok kátéja.”⁶⁰ Korábban, tehát már 1556-ban fordították először német nyelvre⁶¹, de valamiért fontosnak tartották, hogy e káté tekintélyének növelése érdekében és éppen Heidelbergben, Kegyes Frigyes tudtával jelentessék meg.

Csendesen elmélkedünk azon, hogy amikor 1564-ben megküldték a heidelbergi professzorok a kolozsváriak kérésére a Heidelbergi Kátét, akkor ki és mi gátolhatta volna meg azt, hogy ne mellékeljék a frissen kiadott német nyelvű Genfi Kátét is

Nem tehetjük, hogy bár e helyen ne beszéljünk arról, hogy pontosan ezekben a hetekben zárult a reformáció kérdéseire reagáló Tridenti Zsinat harmadik ülészsaka Az első szesszió időpontja 1545. december 13 – 1549. szeptember 14, a második ülészsak 1551. május 1 – 1552. április 22, a harmadik szesszió pedig 1562. január 18 és 1563. december 4 között zajlott. A hivatalos pápai kihirdetésig pedig, amely 1564 jan. 26-ra esett, amikor a protestánsok többek között a Heidelbergi Kátéval és a Genfi Kátéval üzenték meg az álláspontjukat. Akárcsak a kolozsvári reformátusok, akik közvetlen közelről szemlélhették a kegyetlen ellenreformáció ténykedéseit 1671és1681 között, a gyászévtized idején. Ismeretes, hogy Apafi Mihály erdélyi fejedelemnek kimondott kérése volt, és kívánságára a zsinat 1671-ben ki is mondta, hogy az egyházközségekben legyen köteles a kátémagyarázat.

2 - A drágagyöngy fennmaradt példányai

Rendre előkerülő parittyakövekről is beszélhetnénk. A legelső strassburgi latin kiadvány címlapján a parittyázó Dávid látható aki egyik kezében az építészek vinklivását tartja, amelynek a segítségével szép rendben lehet épületet rakni, jelképesen egyházat építeni. A metszet üzenete érthető.⁶² Száz éve még csak négy példányról tudtak, eddigi ismereteink szerint a kolozsvári kátének tíz példánya maradt fenn. Ennek ellenére, ahogyan már említettük, ez a jelentős kiadvány szinte feledésbe merült.

Például:Czeglédi fordítását 1998-ban újra megjelentette a Kálvin Kiadó, és jóllehet apparátus nélküli, népszerűsítő kiadásról van szó, talán mégis történetet volna említés a kolozsvári fordításról.

Méliusz,1563-as, Zilahi 1695-ös, és Czeglédi fordításának 1907-es, 1912-es és 1998-as és 2014-es kiadása önmagában is igazolja, hogy ez a 16. századi hitvallás nemcsak az akkori gondolatvilágnak és a kálvini teológiának a jobb megismerését segíti elő, hanem magyarországi vonatkozásban is aktuális üzenetet hordoz. Márkus Mihály szerint: „A 20. század kezdetén az akkori magyar Kálvin-fordítók célja nem kizárólag az volt, hogy «Kálvinhoz vissza», hanem éppen ellenkezőleg: «Kálvinnal előre!»”⁶³

Az 1695-ös kolozsvári Kálvin-kiadvány létéről 1975-ben Magyarlégenben, illetve később Hollandiában szereztünk tudomást a Misztótfalusi Kis Miklós ottani működésének tanulmányozásakor.⁶⁴ Nem tudtunk belenyugodni, hogy ez a maga korában jelentősnek számító nyomtatvány léte nem került be az egyháztörténeti kézikönyveinkbe illetve a köztudatba. Ennek a kiadványnak az ismertetése a 2009-es és a 2014-es nagyváradi konferenciáink alkalmával széles terítésre került.

Az 1695-ös facsimile kiadás szövegének kíséretében Ósz Sándor Előd egyháztörténész, az Erdélyi Református Egyházkerület levéltárosa e kötetben egy nagyszerű tanulmányát tehette közzé a második genfi káté magyar fordítójáról és a fellelhető

⁶⁰W.H. Neuser: Die Übersetzung des Genfer Katechismus (1542/1545) ins Deutsche durch Zacharias Ursinus im Jahr 1563.

⁶¹ „Catechismus und Fragstucken. Basel, Jacob Ründig, 1556.” A bécsi nemzeti könyvtárban található példányt jelzi Gertrude Rohtmoser:Bibliographie zu Calvin und zum Calvinismus. (Titel aus der österreichischen Nationalbibliothek bis ca. 1700) In: Die Schüler Calvin in der Diaspora. Hrg. von Peter Karner, Wien, 1989 p.181.

⁶² Papp György barátomnak köszönöm a példány felkutatását és a másolat elküldését. A bécsi könyvtárban őrzött példány jelzete: K.K.Hofbibliothek Österr. Nationalbibliothek: 77 Aa 13.

⁶³ Kálvin János: A genfi egyház kátéja, azaz a gyermekeknek Krisztus Tudományában való oktatására szolgáló formula. Márkus Mihály ajánlásával. A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest, 1998.

⁶⁴ Haiman György: Nicholas Kis. A Hungarian punch-cutter and printer 1650–1702. The creator of the „Janson” type. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983, p.238. Haiman közli a magyar fordítás címlapját és az utolsó záródíszes oldalt. – Bibliography of Kis’ Prints. Compiled by Elizabeth Soltész. 17. tétel. A facsimile az OSZK példánya alapján készült, lásd, p.387.

példányokról.⁶⁵ Mindenesetre most már dokumentáltan kerülhet be az irodalomtörténetbe az az Ősz Sándor Előd által felfedezett adat, amellyel megerősítette, hogy az egykori marosvásárhelyi lelképásztor, Zilahi István fordította magyar nyelvre a genfi kátét.⁶⁶ A kolozsvári kiadású 1695-ös genfi káté öt erdélyi példányának a leírását szintén Ősz Sándor Előd végezte el.⁶⁷

Néhány esetben az általunk gyűjtött adatok itt-ott apró kiegészítésekkel szolgálnak az Ősz Előd Sándor által szakszerűen ismertetett példányok leírásához. Az alábbiakban főleg a kutatásunk során nyert adatokat és visszajelzéseket soroljuk fel.

Debreceni példány: A kötetet a századforduló táján újrakötötték, az esetleges tulajdonosi bejegyzések az előzéklapokkal együtt megsemmisülhettek.⁶⁸ A sokat forgatott példány teljes, jelzete: Rmk 1012.

Kolozsvári Akadémiai Könyvtár példánya. Jelzete RMK R 535. A Kolozsvári Református Kollégium könyvtárának a tulajdona 1770-től. A példány fényképezett másolatát a PKE kiállítási csarnokában 2009-ben és 2015-ben a Kálvin –konferenciák alkalmával állítottuk ki. Utolsó lapja hiányzik.⁶⁹

Kolozsvári Egyetemi Könyvtárban őrzött példány jelzete⁷⁰: BMV 9082 – Ez a példány az Erdélyi Múzeum Egyesület tulajdonát képezte

Marosvásárhelyi példány: RMK I. 1468 - Ex libr.: Mvhelyi Ref. Kollég.

Poss.: ifj. Wajda Sámuel; Deák Sombori László (1803); Marosvásárhelyi Református Collegium Könyvtára (donatio L. Sombori) 1803.⁷¹

Országos Széchényi Könyvtár példánya. Jelzete RMK I 1468, vagyis a Szabó Károly-féle RMK bibliográfia számával azonos.⁷² Fényképes leírását Haiman György közölte.⁷³

Székelyudvarhelyi példány: Jelzete: 301. Az előzéklapon: Ex collatione Ill. Comiti Emerici de Bethlen. Régebbi leltári szám: 3235/F.25.I. - A Bethlen téka leltári száma: Th. Beth. O.8.L.14.

Egész bőrkötés. Sérült, a végén csonka, bogár rágta. Méret: 8 x 12,6 cm. A bőr spriccolással márványozott. A gerincen dúcnyomásos aranyozott florális, motívumokat tartalmaz. Gerinc címe, piros alapon: KATE//CHIS//MUS. A 2. ív sérült, hiányzik a sarka. -- Possessor: Liber Bibliothecae Sz. Udvarhelyiensis Ref. in censum venit sub Rectore Professore Michaele Szigethi et Bibliothecario Johanne Finta 1803.

A Református Kollégium ovális pecsétje van benne. SZÉKELY – UDVARHELYI EV. REF. KOLLEGIUM KÖZKÖNYVTÁRA. Egyedi azonosítója van: R. M. K. I. 1468.

Supralibros GGK, vagyis Gróf Gyulai Klára gyűjteményéből származó példány. Ő Bethlen Imre felesége volt. Könyvtárunk köteteit az 1760-as évek tájékán köttették be.⁷⁴ Könyvtáron belüli lelőhelye: Bethlen téka.

⁶⁵ Kálvin János: A Genfi Egyház Kátéja. Misztótfalusi Kis Miklós 169-ös kátéjának hasonmás kiadása, Czeglédy Sándor fordításának párhuzamos közlésével, valamint Ősz Sándor Előd kísérő tanulmányának publikálásával: Adatok a Genfi Káté 1695-ben kiadott magyar fordításához. Szerkesztették: Dr. Hermán M. János és Szomor Attila. Közreműködött Szigeti Horváth István. A megjelenést támogatta a Nemzeti Kulturális Alap és az Országos Széchényi Könyvtár. Partium Kiadó, Nagyvárad, 2014

⁶⁶ Ősz Sándor Előd tanulmánya Debrecenben jelent meg, a szerkesztés alatt álló Kálvin-kötetről lásd: Fekete Csaba: Kálvin és a káté. In: „Református Szemle”, Kolozsvár, 2010, 4. szám, p.371, 17. sz. Lábjegyzet. Fekete Csaba a kolozsvári genfi káté fordítójaként Zilahi Sámuel nevét említi, ez elírás.

⁶⁷ Ősz Előd Sándor: Bibliotheca Calviniana Transylvaniae. Kora újkori Kálvin-kiadások Erdélyben. Frühneuzeitliche Calvin-Ausgaben in Siebenbürgen. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Erdélyi Református Egyházkerület. Kolozsvár, 2014, p.443-445.

⁶⁸ Oláh Róbertnek köszönöm a Debreceni Nagykönyvtárban őrzött példány leírását és a küldött fényképet.

⁶⁹ Kolumbán Judit könyvtárosnak köszönjük a kiállításunk alkalmára elküldött másolatát az utolsó lapnak, amelyet az Egyetemi Könyvtár példányáról készített, és amelyet Péter Csaba továbbított. – A példányról készült fényképet Papp Györgynek köszönjük

⁷⁰ Kulcsár Eszternek és Bujtás Lászlónak köszönöm az adatot.

⁷¹ Jelzete: B o-22548. Bányai Rékának, a Marosvásárhelyi Teleki Téka könyvtárosának köszönöm ezeket az adatokat és a beírásokról készült felvételeket..

⁷² Ecsedy Juditnak köszönöm a szíves adatközlést, Boka Lászlónak pedig a digitalizált szöveg használatát a facsimile kiadásunkhoz.

⁷³ Haiman György: Tótfalusi Kis Miklós a betűművész és a tipográfus. Élete műve betűinek és nyomtatványainak tükrében. A bibliográfiát összeállította Soltész Zoltánné. Magyar Helikon, 1972, p.302

A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában két példány található⁷⁵, míg a Magyar Nemzeti Múzeum példányát annakidején Szabó Károly írta le. Összesen kilenc példánya maradt fenn a kolozsvári Genfi Káténak⁷⁶, de lehet, hogy valamikor előkerül egy általunk látott tízedik példány is. Magyarlégében 1975-ben családlátogatás alkalmával találkoztam először ezzel a bizonyára jobb sorsra érdemes példánnyal, amelyet a Székely László és Székely Sándor házának a padlásáról hoztak le megtekintésre. A ház, lakatlanul, még állt tíz évvel ezelőtt....

Tudjuk, hogy az Institutio mellett Árva Bethlen Kata olthévízi könyvtárában is volt egy példány a magyarra fordított genfi kátéból.⁷⁷

3 – A kátéfordító Zilahi István pályafutásáról

A káté címlapját követő oldalon Zilahi István neve úgy fordul elő, mint a marosvásárhelyi református eklézsia lelki tanítója, vagyis lelkipásztora, aki tanúbizonyságát adja, tehát kezeze annak, hogy e káté majdan hasznára lehet az öt éves Baló Juditnak, amikor eljön az oktatás és a tanulás ideje.

Zilahi Istvánról azt tudjuk, hogy Zilahon született 1650-ben, ott járt iskolába, majd nagyenyedi diák volt; 1677-től pedig hollandiai peregrinációra indult. Utrechtben tanult 1677-től 1679-ig, 1679 március 15-től a leideni egyetemen folytatta teológiai tanulmányait. Ebben az évben, huszonnyolc éves korában hazatért Erdélybe. Marosvásárhelyen lelkész 1691-től⁷⁸

Stephanus B. Zilahi néven fordul elő a kolozsvári református kollégium névsorában, tehát Nagyenyed előtt kolozsvári diák is volt, hollandiai disputációi alapján pedig a coccejánus irányzatú teológusok közé sorolják.⁷⁹

Az, hogy Zilahit ki kérte meg, hogy honnan nyerte az indítást a genfi káté lefordítására, számunkra még nem tisztázott. Mi Pokoly József nyomán mindenkor úgy véltük, hogy Zilahi István végezte el a fordítás munkáját: "Minthogy az iskolákban rendszeren a heidelbergi káté használtatott, aránylag kevés tér jutott a kátéirodalom kifejlődésére. Nehány káté még is jelent meg ebben az időben. Ilyen p. o. Keresztúri Páltól a „Csecsemő keresztyén” (Gyulafehérvár, 1635), melyet olybát tekinthetünk, mint az ifjú Rákoczyak confirmatiói kátéját, habár a szorosabb értelemben vett confirmatiói oktatás és confirmáció még ebben a korban ismeretlen is. Nevezetes szerepet vitt a népiskolákban Medgyesi Pál kátéja, a „Lelki A-B-C-e, az Christus oskolájában az alsó rendben beállítandó csecsemőknek közönségesen” (Gyulafehérvár 1645), mely négy kiadást ért. Használták Fogarasi Ferencz vízaknai lelkésznek „Kis keresztyén” (Gyulafehérvár, 1645) cz. angolból fordított kátéját is. Végül meg kell említenünk, hogy Fogarasi István lugosi pap, oláh nyelvre fordította s 1648-ban kiadta a heidelbergi kátét és hogy Zilahi István marosvásárhelyi lelkész magyarra fordította a Kálvin kátéját 1695-ben.”⁸⁰

Zilahi István tanuló korában jelent meg először magyarul a Heidelbergi Káté, éspedig Kolozsváron 1671-ben, amelyet az 1675-ös kiadás követett. A Genfi Káté kiadására nézve –

⁷⁴ Róth András Lajos úrnak, a Haáz Rezső Múzeum keretében működő Tudományos Könyvtár vezetőjének, Papp Györgynek és Juhász Zoltán lelkipásztornak köszönöm az adatokat.

⁷⁵ Ezen példányok megtekintését Bujtás Lászlónak köszönöm.

⁷⁶ Ósz Sándor Előd elismerést érdemlő, mérvadó összefoglalóját lásd a mostani nagyváradi, 2014-es Genfi Káté kiadványunk 139-140 oldalain.

⁷⁷ Ósz Sándor Előd: Kálvin Erdélyben. Kálvin-sorozat. In: „Üzenet”, Az Erdélyi Református Egyházkerület Gyülekezeti Lapja, Kolozsvár, 18. szám, 2009. szept. 15, p.4. – Bethlen Kata könyvtárának jegyzékébe annakidején valaki azt írta, hogy Szenczi Molnár Albert a fordítója ennek a műnek. ami nem áll fenn. Lásd: Simon Melinda – Szabó Ágnes: Bethlen Kata könyvtárának rekonstrukciója. A Kárpát-Medence koraiújkorai könyvtárai. Scriptum Kft. Szeged, 1997, p.42. -- Monok István–Németh Noémi–Varga András szerk.: Erdélyi könyvesházak III. 1563–1757. Adattár 16/3. Szeged 1994. 28, 49.

⁷⁸ Zoványi Jenő: Egyháztörténet Lexikon, Budapest, 1977, p.704-705. Zoványi következő adatai már helyesbítésre szorulnak, nevezetesen az, hogy Nagysajón volt udvari papja Kemény Jánosné Teleki Annának.

⁷⁹ Herepei János: A kolozsvári református kollégium Apáczai utáni diákjainak névsorából. In: Herepei János: Adattár a XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. III. Kötet, Budapest-Szeged, 1971, p.347

⁸⁰ Pokoly József: Az Erdélyi Református Egyház története. IV. kötet. Az egyházi intézmények története. Budapest, 1905, p. 340.

utólagos jelzések alapján – ma mi tudunk arról, hogy Apáczai Csere János is foglalkozhatott Kálvin kátéjával. E helyen feltétlenül meg kell említenünk, hogy egy 1805-ből származó leírás szerint Apáczainak volt egy Amsterdamban év nélkül megjelent munkája, amely ezt az érdekes címet viselte volna: *Catechismus secundum dogmata Calvini*. Bán Imre úgy véli, hogy lenne ok ezen Apáczai-féle mű létezésének a kétségbe vonására,⁸¹ de azért óvatosságból nem meri teljesen elutasítani a hajdani kiadás tényét. A genfi kátének a vallon gyülekezetekben való napi hollandiai használata azonban egyiküknek, sem Apáczainak, sem Misztótfalusinak nem kerülhette el a figyelmét, hiszen mindketten huzamosabb ideig éltek ebben az országban.

Zilahi István és Misztótfalusi Kis Miklós kapcsolatára sincs még aprólékos rálátásunk ennek a kálvini hitvallásnak a kiadásán kívül, de biztosra vehető, hogy együttműködésükben többről volt szó a Misztótfalusi Kis Miklóst lekezelő környezetben. Zilahi a szövetségese volt.

Az 1698-ban kelt „Maga ... mentségét” meghatódva és elismeréssel olvassuk, igazát meg tudta védeni, de felindultsága miatt agyvérzést kapott, keze lába megbénult, elméje viszont éles maradt. Elképzelhető, hogy Kálvin genfi kátéjának a Zilahi István által ízes erdélyiesen történt fordítása is amiatt nem hagyta el többé a sajtót, mert az irigyek ezt meggátolták.⁸² Az idő, a körülmények és a gyakorlat a Heidelbergi Káté elterjedésének kedvezett.

Zilahi kátéfordítói tevékenységére Ősz Sándor Előd fontos adatot talált egy 1597-es Kálvin-kötetben, ahol a Béza-féle Kálvin életrajzhoz a Genfi Káté megjelenéséről szóló rész mellé Kiséri György, volt marosvásárhelyi diák és Zilahi István személyes ismerője azt írta latinul, hogy ezt a katekizmust, amelyet 1695-ben adtak ki minap Kolozsváron, Zilahi István fordította le, aki akkor Isten Igéjének a szolgája volt Marosvásárhelyen és aki Gyulafehérváron hunyt el 1704-ben.⁸³

4 - Néhány adat a kiadást támogató Baló családról

Amellett, hogy Pokoly nyomán, újabban pedig Ősz Sándor Előd adata alapján is biztosra vehetjük, hogy Zilahi István lelkész a fordító, addig a címlap bizonyosan tanúskodik arról, hogy a nyomdai kiadás költségeit az öt éves Baló Judit vagyonából fedezték. Baló Judit további életére nézve azt tudjuk, hogy az 1737-ben Marosvásárhelyen elhunyt Bonyhai Simon György küküllővári, később marosvásárhelyi lelkész és református püspök felesége volt, öt gyermek édesanyja.

Baló Judit édesapja, Nagybaconi Baló Mátyás, aki többször is diplomáciai küldetést vállalt Apafi Mihály fejedelem megbízásából, és Teleki Mihály kancellárnak is bizalmasa volt, a „néhai” megszólítás szerint 1695-ben már nem élt. Édesanyjának a teljes neve: Baksai Csizsár Judit. Arról is maradt fenn adat, hogy ugyancsak az 1695-ös esztendőben az édesanya a marosvásárhelyi református egyházközség számára egy ampolnát (nemesfém-ből készült úrvacsorai boros kannát) csináltatott, amelyről még 1884-ben is történik említés a budapesti ötvösmű-kiállítás katalógusában.⁸⁴

A család egyházpártoló szolgálata kétségtelen, különösen azokban a nehéz időkben, amikor Erdély fokozatosan osztrák uralom alá kerül. Jellemző, hogy a genfi káté egy öt éves kislány örökségéből látott „magyar világot”. Milyen jó lenne tudni, hogy a kiadvány végén, azért, hogy üres hely ne maradjon, az eredeti káté függelékében szereplő imádságok helyett nem-e Baló Juditra és a derék patrónusokra nézve született volna az az öt oldalas „Gyermekek imádsága”. Misztótfalusi Kis Miklós lenne a szerzője? Fekete Csaba is úgy véli, hogy a saját maga által írott imádságot szerkeszti be a különben üresen árválkodó oldalakra. (Az 1545-ös

⁸¹ Bán Imre: Apáczai Csere János, Budapest, 1958, p.487-488

⁸² Misztótfalusinak csak 1698 végén sikerült megszabadulnia a „cenzoraitól”, ugyanis a református konzisztórium őket „Szatmárnémeti Sámuel és Csepregi T. Mihály lelkészeket bízta meg Misztótfalusi könyvkiadásának az ellenőrzésével. Lásd Jakó Zsigmond, im., p. 469., 228. sz. lbj.

⁸³ „Catechismus ille et Hungarice nuper est conversus a Stephano Zilaino, tum Ministro Verbi Divini apud Reformatos Marosvasarhelyienses (1695 Claudiopoli expressus) postea apud Albenses ubi et denatus est 1704.” Lásd Ősz Sándor Előd: Kálvin-kötetek a régi erdélyi könyvtárakban. In: Tanulmányok Kálvinról és magyarországi jelenlétéről. Szerk. Gáborjáni Szabó Botond. Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, Debrecen, 2011, p. 175.

⁸⁴ Herepei János: Baló László és a nagybaconi Balók. In: Herepei, Adattár III, i.m. p.42-49

genfi kátéhoz csatolt, Kálvintól származó imádságok a Misztótfalusi kiadványából elmaradtak, a Czeglédy féle két kiadásban és az 1998-as budapesti kiadásban azonban elérhető az eredetiben is szereplő reggeli imádság, az iskolába menetel előtti imádság, az evés előtti asztali áldás, az evés után való hálaadás és éjjel, az alvás előtti imádság.)

A Misztótfalusi Kis Miklós igyekezetére való kegyes emlékezés gyanánt egy következő kiadás során ne restelljük csatolni a kolozsvári 1695-ös kiadásban szereplő Misztótfalusi-féle imádságot, amelynek valójában a hasonmás kiadásban lett volna a helye!!!

Előadásunkat a Genfi Káté egyik aranymondásával zárjuk, mely így hangzik: *„Aki nem tud embereknek köszönetet mondani, ezzel leleplezi önmagát, hogy bizony Istennel szemben is hálátlan és nem tud Neki sem köszönetet mondani”*.

Istennek legyen hála a Genfi Kátéért, az ezer példányban való nagyváradi megjelentetéséért, a támogatókért, a harmadik nagyváradi Kálvin-konferenciáért.

Irta Hermán M. János